

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ЯВИЩ

УДК 796.5:57.017.3(477)

Бейдик О. О., Мельничук А. Л., Орещенко А. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДІАГНОСТИКА АДАПТИВНОГО ТУРИЗМУ

Проведено діагностику адаптивного туризму – виявлені та систематизовані науково-методологічні підходи його суспільно-географічного аналізу, запропоновано класифікацію та поглиблено поняттєво-термінологічний апарат адаптивного туризму, проаналізовано динаміку чисельності інвалідів за регіонами України, розроблено ряд картографічних і структурно-логічних моделей адаптивно-туристської проблематики, стосовно якої визначено структуру масиву міждисциплінарних публікацій. Окреслено структуру «методологічного поля» та стратегічні пріоритети розвитку адаптивного туризму.

Ключові слова: адаптивний туризм, діагностика, науково-методологічні підходи, класифікація, понятійно-термінологічний апарат, картографічне та структурно-логічне моделювання.

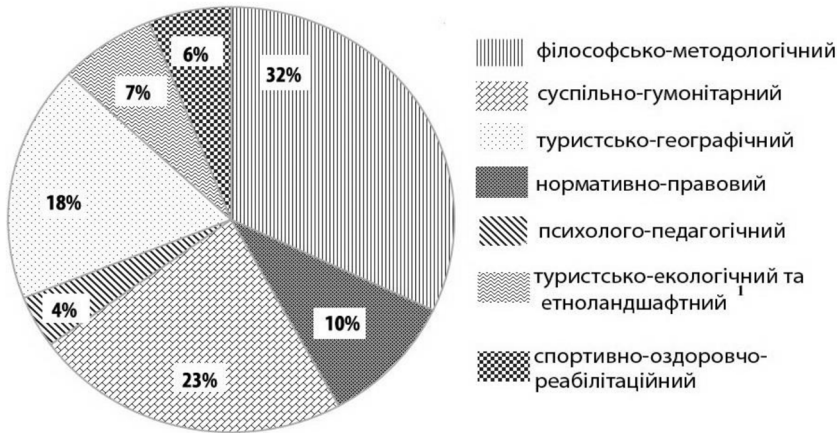
Актуальність проблематики та огляд публікацій. Цивілізація пам'ятає видатних представників людства, які, незважаючи на фізичні вади, відрізнялися високою волею до життя, результатом якого були вражаючі творчі, військові, виробничі або спортивні здобутки. Сліпоглухонімі – українка Ольга Скороходова та американка Хелен Келлер залишили по собі багату мистецьку спадщину, як і данський астроном Тіхо Браге (мав спотворене

обличчя), німецький композитор Людвіг ван Бетховен (втратив слух). «Цар іспанських письменників» Мігель Сервантес (в 1571 р. у бою при Лепанто в Іонічному морі втратив руку). Український шахтар Владислав Тітов (внаслідок електротравми втратив обидві руки) – цей перелік включає сотні імен і кожне з них – розповідь про подолання фізичної недуги, досягнення чи не найкращих результатів при чи не найгірших умовах. Всі вони в певні періоди свого життя були у ролі подорожніх, мандрували своєю Батьківщиною, відвідували визначні історичні центри Європи. Серед низки цих подорожей найбільш яскравим проявом інвалідного туризму є вражаючий навколосвітній «тур» на візку канадійця Ріка Хансена, під час якого до фонду спинальників він зібрав \$20 млн. Не менш шокуючим є і життєвий подвиг кримського спинальника і вченого Андантіна Белопухова, який здійснив дві спроби підкорити Ельбрус на візку.

Несприятливі умови або чинники, які призводять до інвалідності, мають різне походження. До останніх належать постійні війни та військові конфлікти, ДТП, хвороби цивілізації (у т.ч. генетичні), стихійні лиха, виробничі травми. Ці та інші чинники призводять до того, що мільйони людей щорічно втрачають життя, стають тимчасово або постійно непрацездатними. Так, щорічно від ДТП у світі гине понад 1,2 млн. осіб та близько 6 – 7 млн. стають інвалідами (в Україні, відповідно, 5 – 6 тис. та 20 – 25 тис. осіб). Крім того, станом на 2014 р. в нашій країні налічується понад 3 млн. осіб з ознаками інвалідності, близько 300 тис. осіб потребують протезування). Сотні тисяч людей страждають від природних катаклізмів та військових агресій. Не минув військовий конфлікт і сучасну Україну, наслідком якого є тисячі загиблих і скалічених. Після лікування люди прагнуть повернутися до звичного життя – нормальної праці, побуту, дозвілля. Кожний із цих видів діяльності обмежений певним простором: праця – виробничим, побут – сільбищним (селитебним), дозвілля – рекреаційним. В межах останнього розвивається адаптивний туризм, який об'єднує людей похилого віку та осіб з ознаками інвалідності. Незважаючи на наявність ряду публікацій зарубіжних та вітчизняних авторів, які досліджують це суспільно-географічне явище, в царині адаптивного туризму відчувається суттєвий брак теоретичних та практичних розробок і впровадження результатів останніх у суспільне життя. Аналіз масиву вітчизняних та зарубіжних публікацій (131 джерело)

дозволив виділити такі тренди: філософсько-методологічний (6 джерел) [5], нормативно-правовий (43) [10, 13-15], суспільно-гуманітарний (30) [6, 9], психолого-педагогічний (13) [1], туристсько-географічний (24) [2-4, 11], туристсько-екологічний та етноландшафтний (10) [7, 8], спортивно-оздоровчо-реабілітаційний (5) [12] (рис. 1).

**Теоретичні та практичні напрями
наукометричного аналізу публікацій
«адаптивно-інвалідної» проблематики:**

Рис.1. Структура масиву вітчизняних та зарубіжних міждисциплінарних публікацій «адаптивно-інвалідної» проблематики

Під час дослідження використовувались три методи (які відомі як три конфуціанські шляхи): ментальний аналіз; опитування та аналіз праць визнаних географічних авторитетів (вивчались фундаментальні роботи О. Г. Топчієва, проблематика обговорювалась з Л. Г. Руденком, велись дискусії з іншими провідними географами України); порівняння отриманих результатів із власним досвідом вирішення подібних проблем.

Об'єкт дослідження – адаптивний туризм України (як суспільне явище та складова внутрішнього туризму), а предметна

мета – його діагностика. Предметна мета в контексті цього дослідження характеризується, перш за все, методологічною, методичною, фактологічною цілеспрямованістю, націленістю на аналіз як регіональних відмінностей процесу, так і відповідних територіальних схожостей, історизмом та просторово-часовою мінливістю процесу, антропоцентризмом та загостреністю на соціальні пріоритети, конструктивністю та загальнонауковою інтегрованістю.

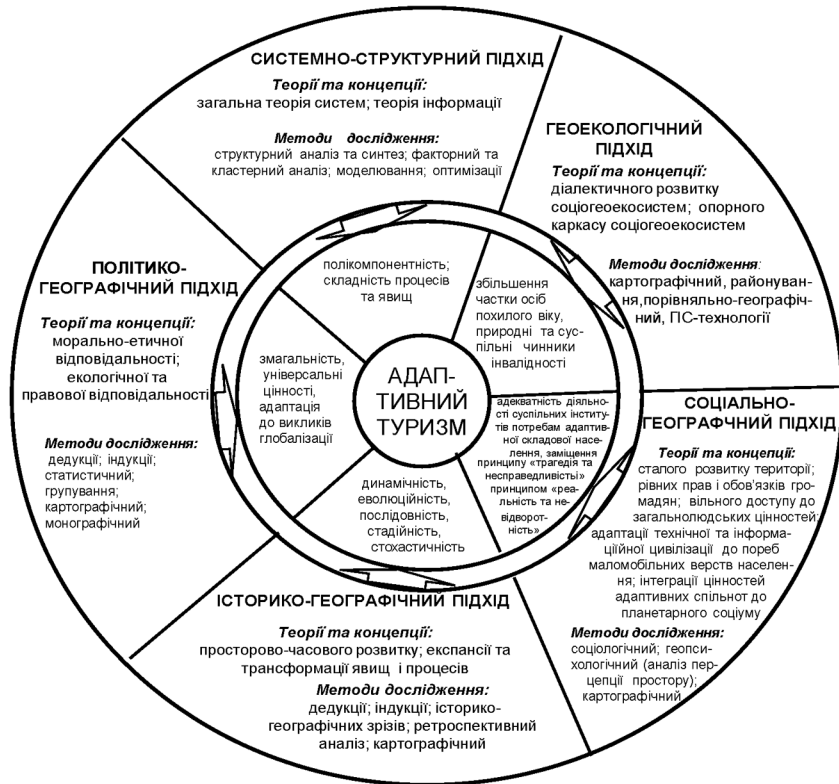
Досягнення мети передбачало вирішення ряду завдань:

- обґрунтувати та систематизувати науково-методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження адаптивного туризму;
- провести наукометричний аналіз вітчизняних та зарубіжних міждисциплінарних публікацій «адаптивно-інвалідної» проблематики;
- виявити ієрархічність та запропонувати класифікацію поняттєво-термінологічного апарату адаптивного туризму («інвалідна складова»);
- поглибити поняттєво-термінологічний апарат адаптивного туризму (введення та визначення нових дефініцій);
- розробити та побудувати ряд структурно-логічних та картографічних моделей адаптивного туризму;
- виявити попередні «профілі» розвитку інвалідного туризму в розрізі регіонів України.

Виклад основного матеріалу пов'язаний із наступним визначенням: діагностика адаптивного туризму – це аналіз та розвиток теорії туризму, його методолого-методичного та поняттєво-термінологічного апарату, уявлень про сучасний стан у визначеному просторово-часовому форматі.

Уявлення про «поліфонію» та диверсифікацію методологічної тканини адаптивного туризму дає рис. 2, який висвітлює 5 основних підходів, основні теорії, концепції та методи аналізу адаптивного туризму. Зважаючи на те, що «методологічне поле» є елементом більш складної структурно-логічної моделі, реалізовано спробу «вмонтувати» його до системи суспільних потреб та стратегічних пріоритетів розвитку адаптивного туризму (рис. 3). Головним посланням цієї моделі є декларація ідеї поступового перетворення маломобільних верств населення з песимістичним життєвим сценарієм в адаптивних туристів – осіб похилого віку та з ознаками

інвалідності, яким притаманний оптимізм.

Рис. 2. Науково-методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження адаптивного туризму

Поняттєво-термінологічний апарат є наріжним каменем будь-якої науки або науково-практичного напрямку. Зважаючи на пораду Рене Декарта: «Якщо б люди заздалегідь домовлялися про зміст понять, вони б уникнули багатьох суперечок», здійснено виокремлення поняттєвого поля. Аналіз наукової термінології, яка використана у публікації, показав її 3-х рівневу будову: 1) загальнофілософські та загальнонаукові терміни і поняття; 2) географічні, медико-географічні, медичні терміни та поняття; 3) специфічні терміни та поняття, введені в науковий обіг останніми роками (рис. 4).

Рис. 3. Структура «методологічного поля» та стратегічні пріоритети розвитку адаптивного туризму

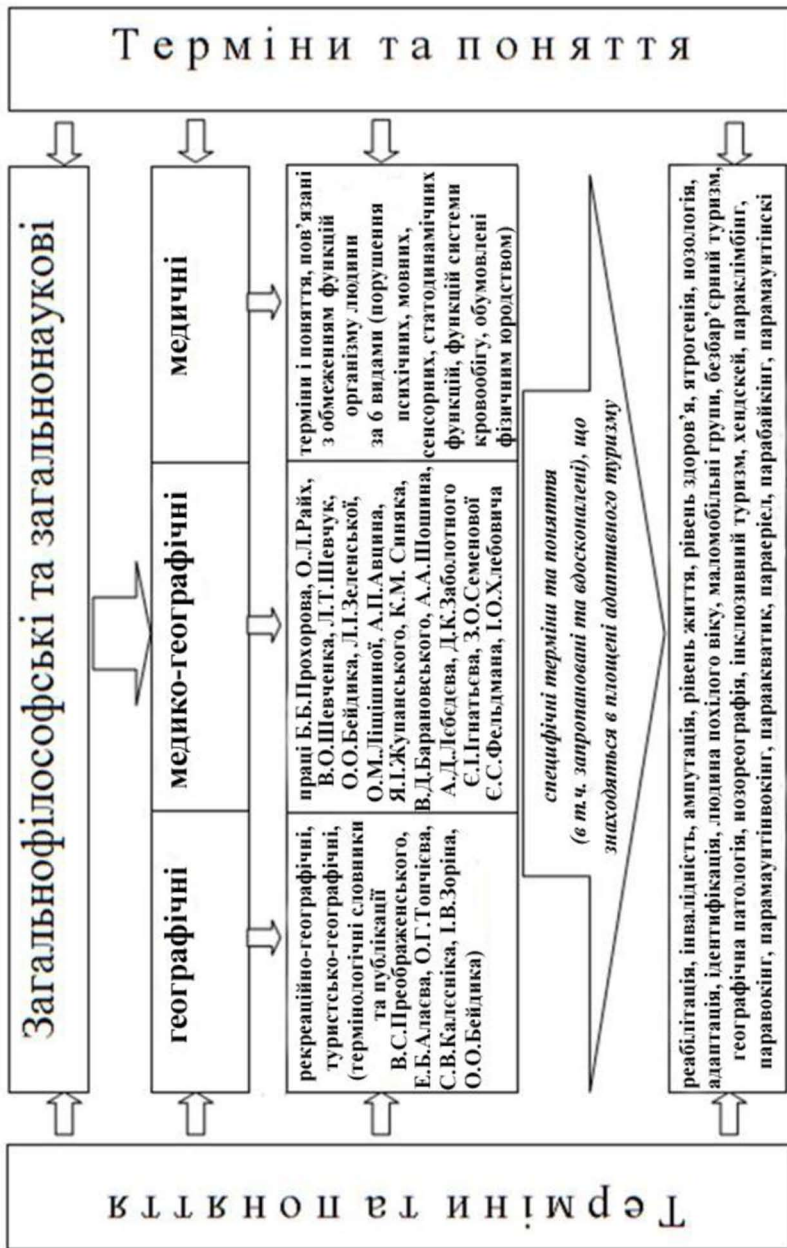

Рис. 4. Діалектична структура поняттєво-термінологічного апарату адаптивного туризму

Зважаючи на діалектичність суспільних та наукових процесів, термінологічна база інвалідного туризму модифікується впродовж часу, набуває нових понять або позбавляється старих. Це стосується і структурно-логічної моделі, яка віддзеркалює відповідні суспільні прошарки, що входять до адаптивного туризму (рис. 5, 6).

Суспільно-географічне дослідження інвалідного туризму включало наступний алгоритм: визначення базових показників – складових аналізу адаптивного туризму та формування відповідної матриці → створення на основі проведеного аналізу картографічних моделей → аналіз картосхем → формулювання висновків та пропозицій. Зважаючи на брак статистичних даних, коло визначених показників мало такий вигляд: 1) кількість туристів відносно до загальної кількості проживаючих в області, %; 2) чисельність інвалідів в регіоні станом на 2013 р., осіб; 3) частка інвалідів в загальній кількості населення регіону, %; 4) кількість задіяних інвалідів в туризмі, осіб; 5) кількість установ, товариств та організацій, що обслуговують інвалідів, одиниць; 6) рівень державної та недержавної допомоги; 7) кількість культурних акцій та заходів стосовно інвалідного туризму в регіоні на рік, одиниць; 8) рівень розвитку адаптивної туристської інфраструктури; 9) кількість перспективних туристичних та екскурсійних маршрутів для інвалідного туризму в регіоні, одиниць.

На основі визначення та інтерпретації базових показників розвитку інвалідного туризму та аналізу створених на їх підґрунті картосхем, виявлено його попередні «профілі» в розрізі регіонів України.

Аналіз показників інвалідності (за даними Пенсійного фонду України, 2014 р.) за 2001–2014 рр. серед дорослого населення України в регіональному розрізі свідчить про їх значну варіабельність. За період 2001–2011 рр. спостерігалось зменшення чисельності населення, визнаного інвалідами, з 102,0 тис. осіб у 2006 р. до 179,0 тис. осіб – у 2011 р. (рис. 7).

Так, у 2001 р. значно вищий за середній в Україні (53 особи) показник інвалідності дорослого населення спостерігався в АР Крим, Вінницькій, Житомирській, Черкаській та Чернігівській областях – 59, 60, 60, 60, 77 осіб. Водночас у цей період найнижчі значення цього показника були характерними для Закарпатської, Миколаївської та Чернівецької областей з показниками 41, 44 та 43 особи, що визнані інвалідами, з розрахунку на 1 тис. населення.

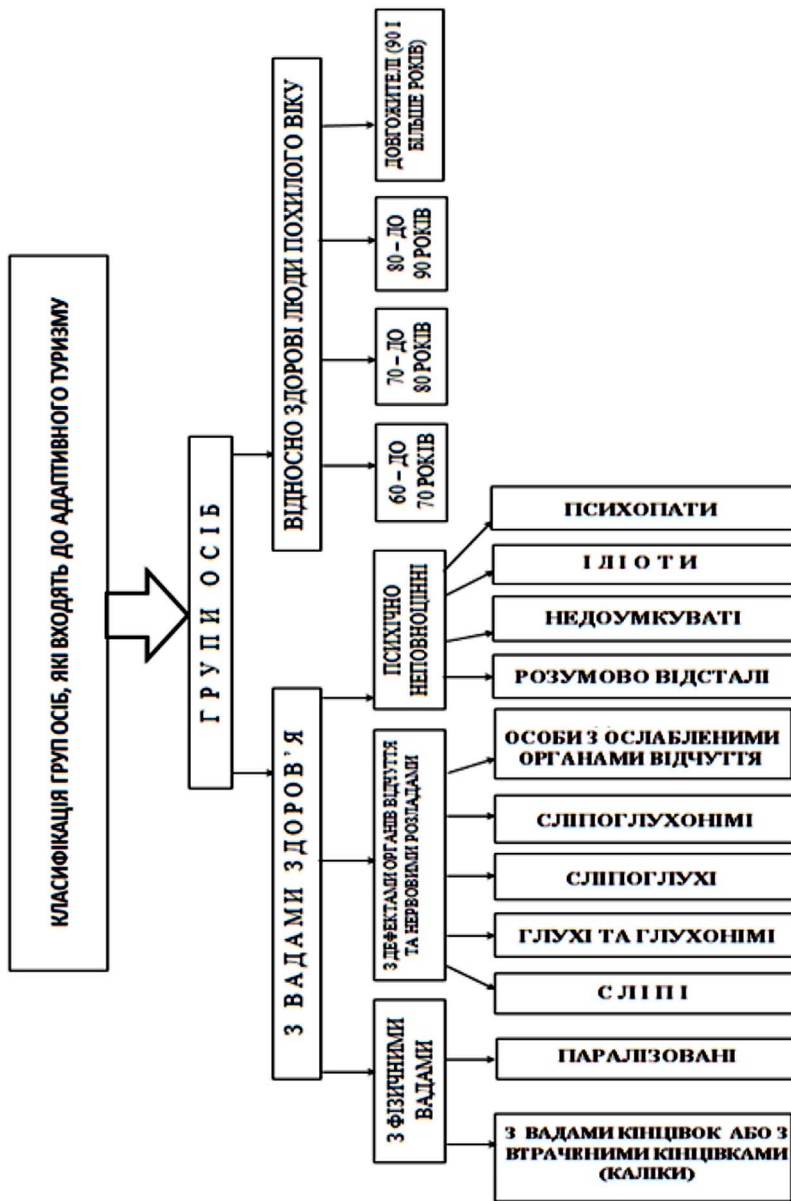
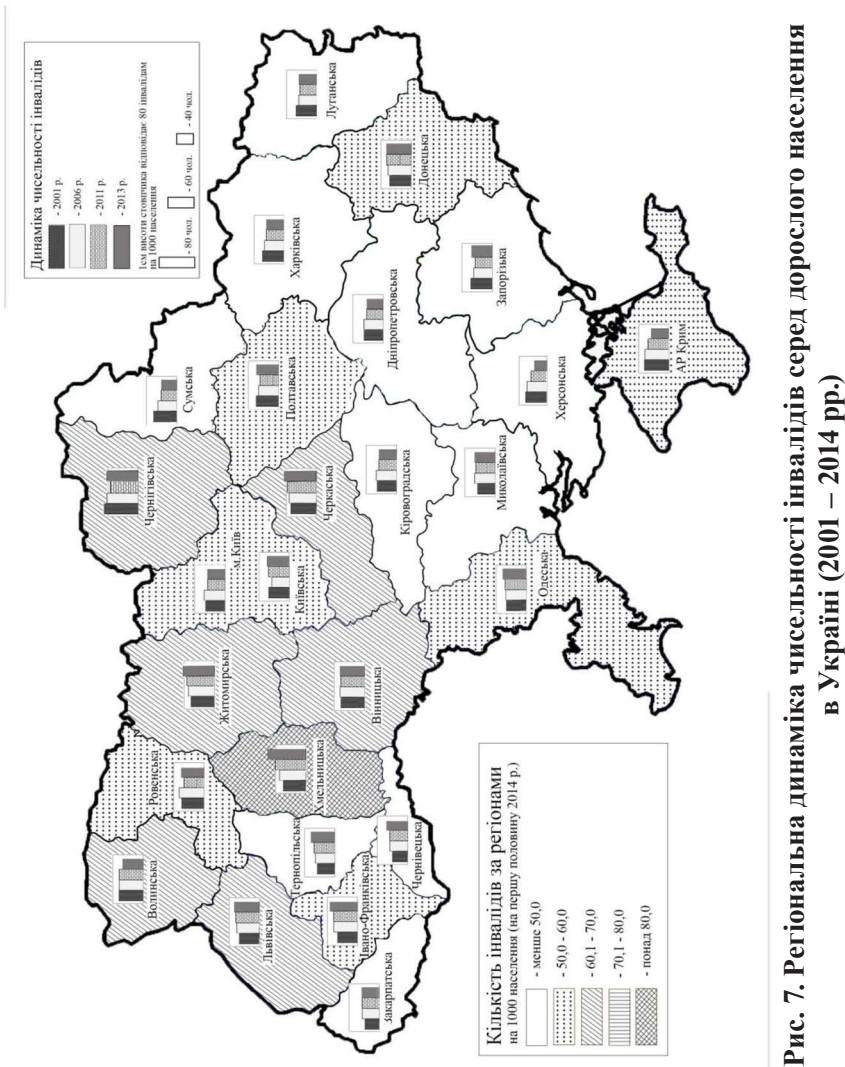

Рис. 5. Структура контингенту потенційних адаптивних туристів (складено за [16])

В 2006 р. вищій за середній (53 особи) показник інвалідності спостерігався в АР Крим, Житомирській, Хмельницька, Черкаська, Чернігівській областях – 59, 65, 67, 62, 71 особа, а найнижчі показники – в Луганській, Тернопільській, Херсонській областях – 46, 46, 45 осіб. В 2011 р. високими показниками чисельності інвалідів серед дорослого населення відзначились Волинська, Житомирська, Львівська, Хмельницька області – 64, 66, 62, 76 осіб, а найнижчі

показники спостерігались в Дніпропетровській, Луганській, Херсонській областях – 44, 45, 41 особи. В 2013 р. високі показники чисельності інвалідів серед дорослого населення спостерігалися в Житомирській, Хмельницькій, Чернігівській, Черкаській областях – 68, 80, 68, 68 осіб, а найнижчі показники в Дніпропетровській, Закарпатській та Херсонській областях – 44, 44, 40 осіб. За період 2013 – початок 2014 р. відбулось збільшення чисельності інвалідів серед дорослого населення України на 37,4 тис. особи, а середній показник інвалідності склав 54 особи на 1 тис. населення.

Значно вищий за середній показник інвалідності мають Житомирська, Хмельницька, Черкаська області – 70, 82, 70 осіб, а найнижчі показники в Дніпропетровській, Закарпатській, Луганській, Херсонській та Чернівецькій областях – 44, 44, 46, 40, 46 осіб. Це свідчить про схожість та відмінність причинно-наслідкової ситуації, чинників, які призводять до інвалідності, в регіонах, недоліки технології збору, накопичення та обробки статистичних показників, що в кінцевому випадку призводить до викривлення картини «інвалідної ситуації» у регіонах України.

Висновки та пропозиції.

- проведено наукометричний аналіз значного масиву вітчизняних та зарубіжних міждисциплінарних публікацій «адаптивно-інвалідної» проблематики, в межах якого виділено 7 теоретичних та практичних трендів;

- обґрунтовано та систематизовано науково-методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження адаптивного туризму;

- розроблені принципи наочно-уявні розгалужені моделі «Науково-методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження адаптивного туризму» та «Структура «методологічного поля» та стратегічні пріоритети розвитку адаптивного туризму»;

- запропоновано антропоцентричну класифікацію та абстрактно-логічну модель діалектичної структури термінологічно-поняттєвого апарату адаптивного туризму;

- побудовано ряд картографічних та структурно-логічних моделей, які виступають як проміжним результатом дослідження адаптивного туризму, так і важелем подальшої діагностики цього суспільного процесу;

- на основі даних національного Пенсійного фонду запропоновано та проаналізовано картографічну модель динаміки

чисельності інвалідів за регіонами України;

- зважаючи на вкрай недостатнє фінансування державою потреб осіб з ознаками інвалідності, мають бути переглянуті базові закони та підзаконні акти, що захищають ці верстви населення в бік їх відповідності кращим європейським та світовим зразкам.

Наостанок слід зазначити, що головне призначення викладеної маніфестації адаптивного туризму – працювати на «розігрів» національної географії, бути важелем корисної дії представників конструктивної географії та дієвим чинником реалізації базових завдань адаптивного туризму, спрямованих на підтримку маломобільного населення.

Рецензент - доктор географічних наук, професор

О. О. Любіцева

Література:

1. Байтеряков О. З. Методичні розробки для практичних і самостійних робіт з курсу «Спеціальний та адаптивний туризм» [Текст] / О. З. Байтеряков, О. І. Топалова. – Мелітополь : МГПУ, 2014. – 38 с.

2. Бейдик О. О. Класифікація та нові типи адаптивного туризму : матеріали II-ї міжнарод. науково-практичної конференції [«Туризм і гостинність в Україні: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку»] (Черкаси, 16 вересня 2014 р.) [Текст] / О. О. Бейдик, О. І. Топалова – Черкаси : Брама-Україна, 2014. – С. 8-13.

3. Бейдик О. О. Картографування та структурно-логічне моделювання адаптивного туризму [Текст] // Часопис картографії: Збірник наукових праць // Бейдик О. О., Орещенко А. В., Зяблова А. О., Топалова О. І. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2014. – Вип. 11. – С. 106-114.

4. Бейдик О. О. Ререаційні ресурси України : Навчальний посібник. – 3-є видання перероб. та допов. [Текст] / О. О. Бейдик – К. : Альтерпрес, 2011. – 462 с.

5. Берг Л. С. Номогенез, или эволюция на основе закономерностей [Текст] / Л. С. Берг. – Петербург : Государственное издательство, 1922. – 306 с.

6. Гордієнко Г. М. Соціальне забезпечення інвалідів Вітчизняної війни в УРСР (1941-1950 рр.) : дис... канд. іст. наук : 07.00.01. [Текст] / Гордієнко Галина Миколаївна. – Київ, 2010. – 237 с.

7. Дмитрук О. Ю. Екотуризм : Навч. посіб. [Текст] / О. Ю. Дмитрук, С. В. Дмитрук – К: Альтерпрес, 2009. – 358 с.
8. Екологічна стежка (методика, організація, характеристика модельної стежки «Лісники») [Текст] / [Дідух Я. П., Єрмоленко В. М., Крижанівська О. Т. та ін.]. – К. : Фітосоціоцентр, 2000. – 88 с.
9. Журавко А. Движение инвалидов в гражданском обществе [Текст] / Алексей Журавко. – Киев : Институт стратегічної політики, 2006. – 136 с.
10. Конвенція про права інвалідів : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №61/106 [неофіційний переклад]. – Київ, 2008. – 48 с.
11. Оцінка природних рекреаційно-туристських ресурсів регіону для організації адаптивного туризму [Текст] / [Бейдик О. О., Вакуленко Д. П., Землякова А. О., Топалова О. І.] // Регіон – 2014: стратегія оптимального розвитку. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 56-59.
12. Пиратинский А. Е. Методы организации учебно-тренировочного процесса по скалолазанию среди спортсменов-инвалидов по зрению [Текст] / А. Е. Пиратинский. – Санкт-Петербург, 2011. – 25 с.
13. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України від 10.08.2014 № 2961-15 // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 2-3. – Ст. 36.
14. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 01.04.2015 № 796-12 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 16. – Ст. 200.
15. Про туризм : Закон України від 11.02.2015 № 324/95-вр // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31. – Ст. 241.
16. Універсальна десяткова класифікація. У двох томах. Том 1. Таблиці [Текст]. – Київ, Книжкова палата. – 2000. – 274 с.

О. О. Бейдык, А. Л. Мельничук, А. В. Орещенко

ДИАГНОСТИКА АДАПТИВНОГО ТУРИЗМА

Произведено диагностику адаптивного туризма – выявлены и систематизированы научно-методологические подходы его общественно-географического анализа, предложена классификация и углублено понятийно-терминологический аппарат адаптивного туризма, проанализировано динамику численности инвалидов

по регионам Украины, разработан ряд картографических и структурно-логических моделей адаптивно-туристської проблематики, относительно которой определена структура массива междисциплинарных публикаций. Очерчено структуру «методологического поля» и стратегические приоритеты развития адаптивного туризма.

Ключевые слова: адаптивный туризм, диагностика, научно-методологические подходы, классификация, понятийно-терминологический аппарат, картографическое та структурно-логическое моделирование.

A. Beydik, A. Melnychuk, A. Oreschenko

DIAGNOSTICS OF ADAPTIVE TOURISM

An adaptive tourism diagnostics fulfilled. There are discovered and systematized scientific and methodological approaches of socio-geographic analysis. The classification, conceptual depth and the terminology of adaptive tourism are supposed. The dynamics of disabled people in regions of Ukraine is analyzed. There are developed a number of cartographic, structural and logical models of adaptive tourism issues regarding which the structure of interdisciplinary publications array. The structure of «methodological field» and the strategic priorities of adaptive tourism are outlined.

Keywords: adaptive tourism, diagnostics, scientific and methodological approaches, classification, conceptual and terminological apparatus, mapping and structural logic simulation.

Надійшла до редакції 5 квітня 2015 р.